

KOMILXON BOKIYEV,

*O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi
tayanch doktoranti*

HUVAYDONING “ROHATI DIL” MANZUMASIDA AN'ANA VA O'ZIGA XOSLIK

Annotatsiya: Bu maqolada XVIII asrda Farg'ona adabiy muhitida yashab ijod qilgan shoir Xo'janazar G'oyibnazar o'g'li Huvaydo (1704-1780)ning “Rohati dil” dostoni mavzusi va g'oyaviy talqini o'rganilgan. Dostonning nashr matni va badiiyati haqida fikr mulohazalarimizni bildirdik. Doston haqidagi ma'lumotlar va maqolalar ilmiy tahlil qilindi. Dostonning bugungi kundagi ilmiy qimmati va tarbiyaviy ahamiyati tadqiq qilindi.

Kalit so'zlar: Farg'ona adabiy muhiti, mumtoz, masnaviy, doston, sahoba, hamsoya, matn, shariat, ishq, tasavvuf.

Аннотация: В статье раскрывается тема и идейная интерпретация эпической поэмы “Рохати Дил” поэта Ходжаназара Гойбназара угли Хувайдо (1704-1780), жившего в литературной среде Ферганы во второй половине XVIII и в первой половине XIX веков. Были высказаны мнения об опубликованном тексте и художественности данного эпоса. Данные и статьи о “Рохати Дил” были подвергнуты научному анализу. Исследовано современное научное и воспитательное значение эпоса в наши дни.

Ключевые слова: литературная среда Ферганы, классика, жанр, эпическая поэма, товарищ, сосед, текст, шариат, любовь, суфизм.

Annotation: The article makes reveal the topic and the ideological interpretation of the epic poem ‘Rohati Dil’ by the poet Khojanazar Goibnazar ugli Huvaiddo (1704-1780), who lived in the literary environment of Ferghana in the second half of the 18th and the first half of the 19th century. We expressed our opinions about the published text and artistry of the given epic poem. Data and articles about ‘Rohati Dil’ were scientifically analyzed. Contemporary scientific and educational value of the epic poem was studied.

Key words: literary environment of Ferghana, classical, mathnavi, epic poem, companion, neighbor, text, Sharia, love, Sufism.

Huvaydoning “Rohati dil” dostoni masnaviy janrida yozilgan bo‘lib, mavzu ko‘lami keng va xilma-xil. Mumtoz ijodkorlar o‘tmishda bu janrda ko‘p va xo‘b ijod qilishgan. Janr takomil bosqichlarini boshidan kechirgan va shu kungacha mumtoz adabiyotning sara namunasi sifatida yetib kelgan. Bugungi kun adabiyotshunoslik ilmidan masnaviy janr sifatida o‘z shakliy xususiyatlariga ega. “Rohati dil” va “Sabot-ul-ojizin” asarlari o‘zbek adabiyotidagi masnaviy janrining yorqin namunalaridan hisoblanadi. Bu asarlarning badiiyati va g‘oyasi masnaviy janri yordamida ochib berilgan. Bu janr haqida tadqiqot olib borgan Abdurahmon Pirimqulov shunday yozadi: “... masnaviy ham janr, ham shakl xususiyatiga ega. Ularda

ma'lum epik voqelik qator personajlar ishtirokida aks ettiriladi yoki lirik qahramon faoliyati, shuningdek, ichki kechinmalari, ruhiy holati lirik chekinish shaklida ifodalanadi.”¹

G'oyaviy jihatdan So'fi Olloyorning “Sabot-ul-ojiz” asari singari turkiy zabon xalq orasida ma'rifat tarqatishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. “Rohati dil” dostni boshqa badiiy asarlar kabi o'z davridan to hozirgi kungacha kitobxonlar qalbidan joy olgan. Asarning g'oyasi xuddi nomlanishi kabi turkiy zabon xalq orasida dillar rohatiga aylangan hamda mazusini belgilagan. Bu asarda shoir turkiy kitobxonni badiiy yo'sinda sof diniy va dunyoviy g'oyalarni, islomiy tushunchalarni o'z ona tili orqali ilg'ashga keng qamrovli imkoniyat yaratadi. Shariat ahkamlari, islom tarixi va musulmon kishining xulq-atvori qanday bo'lishi lozimligi badiiy g'oyalar bilan muhim xulosalar chiqarishga da'vat etadi. Huvaydo she'riyati va ijodi haqida adabiyotshunos olim Begali Qosimovning o'z qarashlari mavud: “Huvaydo ijodi va dunyoqarashining shakllanishida Xoja Yassaviy, Alisher Navoiy, So'fi Olloyor, Mashrablarning tasavvufiy, falsafiy fikrlari va asarlari-ning ta'siri katta bo'lgan. Huvaydo majoziy va haqiqiy ishq haqidagi orifona, dunyoviy she'rlaridan tashqari zolimlik va mazlumlik, kamolot va axloqiy tubanlik haqidagi she'rlarida ham mazkur shoirlar an'analarini davom ettirgan va yangi fikrlar bilan boyitgan.”²

Huvaydo asarlari tili ravonligi, ifodasi soddaligi matni turkiy xalqlar uchun mutolaa jarayonida qiyinchilik tug'dirmaydi. Shoir o'zi asarida turkiy xalqlar uchun mo'ljallanganini quyidagicha alohida uqtirib o'tadi:

*Bu Chimyon shahrining piyru javoni,
Tamomiysi erurlar turkiyxoni.
Alar garchi so'zga behunarroq,
Dedim bo'lsa kitobim turkiy behroq.*³

Shoir “Rohati dil”ning badiiy asar ekanligiga asar ichida “Dar bayoni kitob va ismi musannif rahimahullohu ta'olo” bobida quyidagicha maxsus ishora qiladi:

*Ko'ngul shahri yagona azm qildim,
Kitobim nasr erdi, nazm qildim.*⁴

Doston matni, mazmun-mohiyatida haqida O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida saqlanadigan qo'lyozmalari asosida 1994-yil nashr qilgan adabiyotshunos olim Saidbek Hasanov o'zining ilmiy munosabatini bildirgan: “Huvaydo har bir hikoyatning hayotiy mazmunini va bosh qahramonning qiyofasini badiiy ifoda-
da ochib berishga kirishar ekan, o'ziga xos uslub, yuksak badiiylik, tilning ravonligi, she'rning jarangdor va o'ynoqiligini rang-barang bo'yoqlar orqali ochib beradi. Dostondagi har bir misra o'quvchini to'liqlantiradi, undagi chuqur mazmunni idrok etishga chorlaydi.”⁵

Doston mavzularining nomlanishi forsiy va arabiy so'z va so'z birikmalaridan tashkil topgan. Matnida arabiy, forsiy so'zlar, asosan, turkiy so'zlar ishlatilgan. Ba'zi o'rinlar o'zbek tilining

¹ Pirimqulov A. E. “Ogahiy masnaviylari”. Fil. fanlari nomzodlik diss. – T. 24-bet.

² Qosimov B. “Huvaydo”. “O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti”, – T. 14-tom, 216-217-betlar.

³ Huvaydo Xo'janazar G'oyibnazar o'g'li. “Rohati dil”. “Abdulla Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti”. – T. 1994. 16-bet. (Nashrga tayyorlovchi va so'z boshi muallifi Saidbek Hasanov, Nilufar Juvanmardiyeva).

⁴ Huvaydo Xo'janazar G'oyibnazar o'g'li. “Rohati dil”. “Abdulla Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti”. – T. 1994. 16-bet. (Nashrga tayyorlovchi va so'z boshi muallifi Saidbek Hasanov, Nilufar Juvanmardiyeva).

⁵ Huvaydo Xo'janazar G'oyibnazar o'g'li. “Rohati dil”. “Abdulla Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti”. – T. 1994. 16-bet. (Nashrga tayyorlovchi va so'z boshi muallifi Saidbek Hasanov, Nilufar Juvanmardiyeva).

qipchoq lahjalaridagi soʻzlar kam boʻlsa-da uchraydi. Masalan, dostonning “Dar bayoni asmoi jahannam”, “Dar bayoni haqqi hamsoya” bobida:

*Qadam masjid sorigʻa qoʻymadilar;
Jiyuldilar sahobalar borisi.
Sahobalar jiyulub jamʻ boʻldi,
Rasuli olamin oldigʻa keldi.⁶*

Huvaydoning “Rohati dil” dostoni turkiy didaktik adabiyot ichida salmoqli, mazmunan boy, badiiy jihatdan yuksak saviyada, gʻoyaviy jihatdan oʻz davri va hozirgi zamon uchun muhim ahamiyatga ega. Islom dunyosida eng mashhur hadis roviylari Abu Hurayra roziyallohu anhu, Salmon roziyallohu anhu va Uns bin Moliklar (“Rohati dil” dostonining nashr matnida shunday yozilgan. Aslida, Anas ibn Molik koʻp hadis rivoyat qilgan olim sahobalardan.) orqali ibratli va hamma zamonlarda insoniyat tarbiyasi uchun zarur boʻlgan hadislarini hikoyatlar va rivoyatlar shaklida badiiy usulda masnaviy janri orqali adabiyotimizga singdirgan.

Xullas, Soʻfi Olloyorning “Sabot-ul-ojizin” asariga nisbatan ham tilining soddaligi va turkiy xalqlarning maʼno va mazmun mohiyatini tez tushunib olishiga moʻljallangan. Turkiy zabon buyuk ijodkorlar singari Huvaydo beqiyos adabiy merosini mumtoz adabiyotimiz sahifalariga muhrlab qoldirgan. Bugungi kundagi turkiy xalqlarni bir gʻoya, yaʼni umummilliy gʻoya atrofida jam boʻlishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Huvaydo Xoʻjanazar Gʻoyibnazar oʻgʻli. “Rohati dil”. “Abdulla Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti”. – T.: 1994. 124-bet. (Nashrga tayyorlovchi va soʻz boshi muallifi Saidbek Hasanov, Nilufar Juvanmardiyeva).
2. Pirimqulov A. “Ogahiy masnaviylari”. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T: 128-bet.
3. Qosimov B. “Huvaydo”. “Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti”, – Toshkent: 14-tom, 216-217-betlar.

⁶ Huvaydo Xoʻjanazar Gʻoyibnazar oʻgʻli. “Rohati dil”. “Abdulla Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti”. – T. 1994.– 36, 58-bet. (Nashrga tayyorlovchi va soʻz boshi muallifi Saidbek Hasanov, Nilufar Juvanmardiyeva).